

Východokarpatský magický realizmus? Rekonštrukcia cesty „magického realizmu“ do slovenskej literatúry z východu

RADOSLAV PASSIA

ÚVOD

V druhej polovici 80. rokov 20. storočia nadobudol v slovenskej literárnej a kultúrnej situácii pojem magický realizmus, dovtedy prirodzene naviazaný na východiskový latinskoamerický kontext, geograficky aj hodnotovo viacznačný význam. Komplexná rekonštrukcia používania tohto pojmu v slovenskej literatúre nebude teraz predmetom môjho záujmu, možno však konštatovať, že v uvedenom období už mal na Slovensku istú ustálenú tradíciu. Magický realizmus ako pojem sa spočiatku objavoval v súvislosti so slovenskou lyrizovanou prózou, ale od 60. rokov 20. storočia sa jeho chápanie zmenilo s prihliadnutím na medzinárodný kontext, kde vystupoval ako označenie literárneho smeru, či všeobecnejšie istého typu poetiky, ktorá v sebe absorbovala „široký priestor, najmä pokiaľ ide o snahu pomenovať najrôznejšie spôsoby zobrazovania na pomedzí realistikosti a fantastickosti. Nemalý význam v konštituovaní magického realizmu ako literárno-estetického fenoménu má i jeho spätosť s magickým myslením a mýtmi vrastenými do podložia ústnej tradície Latinskej Ameriky“ (Kučerková 2011, 13).

Pojem magický realizmus použil už v roku 1946 Jozef Felix v článku *O nové cesty prózy alebo problém „anjelských zemí“ v našej literatúre* (Felix 1965), pričom „magický realizmus“ chápe postulatívne, ako estetické východisko z dobového stavu slovenskej lyrizovanej prózy:

Tu, v tomto novom, naozaj „magickom realizme“, ako ho tuším nazvali Američania, ktorý je preto magickým, že je realistickým v novom a plnšom slova zmysle, v akomsi novom primknutí sa ku skutočnosti (...) vidíme odrazový môstok našej budúcej prózy, dnes hmatajúcej vo vzduchoprázdnne vlastných libidinózných predstáv a v ničote prázdnych slovných arabesiek. (183)¹

V podstate dnešné chápanie magického realizmu ako literárneho smeru sa v slovenských pomeroch výraznejšie etablovalo po vydaní antológie latinskoamerickej krátkej prózy *Dni a noci Latinskej Ameriky* (1969). Pojem magický realizmus nepoužíva zostavovateľ antológie Yerko Moretić, ale prekladateľ a autor jednotlivých autorských medailónov Vladimír Oleríny v súvislosti s Juanom Joséom Arreolom, Alejom Carpentierom a Gabrielom Garcíom Márquezom, pričom hovorí o „tzv. magickom realizme“. Ďalšie operatívne využívanie tohto pojmu v slovenskom kontexte v súvis-

losti s domácimi autormi (P. Jaroš, D. Mitana, D. Dušek, I. Hudec a iní) sa už dialo s vedomím či aspoň povedomím o jeho medzinárodných súvislostiach. Zaujímavé však je, že nešlo „len“ o reflexiu latinskoamerického literárneho diania formou prekladov a prehľadových či kritických článkov a následnú apropiáciu niektorých magickorealistickej postupov reprezentantmi slovenskej literárnej scény. Pokiaľ ide o domácu dobovú kritickú reflexiu slovenskej literatúry, ale aj iných národných literatúr vtedajšieho socialistického tábora, možno konštatovať, že používatelia pojmu magický realizmus sa dostávali do istého ideologického napätia, ba až konfliktu s konzervatívnou líniou chápania socialistického realizmu. Kritické zhodnocovanie magického realizmu, jeho zaraďovanie do slovenského literárneho kontextu, teda nachádzanie istých štýlových a tematických paralel medzi časťou dobovej prozaickej produkcie na Slovensku a prototypickými dielami magického realizmu (predovšetkým románom G. Garcíu Márqueza *Sto rokov samoty*), sa v konzervatívnych kruhoch zástancov jednej podoby socialistického realizmu ako oficiálnej tvorivej metódy² stalo dôkazom, že tu dochádza k cieľnému rozrušovaniu, ba až deštrukcii socialistického realizmu.³

KAUZA MAGICKÝ REALIZMUS V ROMBOIDE

Teraz sa zameriam na menšiu epizódu slovenského literárneho života z druhej polovice 80. rokov 20. storočia, ktorá nám umožní pochopiť špecifickú komunikačnú situáciu pojmu magický realizmus na Slovensku na sklonku socializmu. Pokúsim sa ukázať, že pôvodcovia primárne ideologického sporu, ktorí magický realizmus chápali ako istú nechcenú alternatívu, ba až opozíciu voči ideologickej doktríne socialistického realizmu, identifikovali ako prví isté postupy a motívy v literatúrach z oblasti východných Karpát, ktoré možno chápať vo vzťahu k poetike magického realizmu ako čiastočne apropriačné. No tieto postupy a motívy zároveň autenticky nadväzujú na domácu tradíciu, najmä orálny folklór,⁴ ako aj širší kultúrno-historický kontext východokarpatského hraničného areálu.⁵ Tieto tendencie boli v próze východoslovenskej proveniencie prítomné už v 80. rokoch 20. storočia (Milan Zelinka), no naplno sa rozvinuli v 90. rokoch (Elena Lacková, Václav Pankovčín) a možno ich identifikovať aj v súčasnej literatúre (Maroš Krajňak). Sústredím sa teda na „geografickú reinterpretáciu“ charakteristických smerovo-typologických prvkov magického realizmu, ktoré fungovali (fungujú) v kultúrnom priestore východného Slovenska na pozadí rozsiahlejšieho východokarpatského areálu. Na jednej strane ma zaujíma otázka apropiácie tých tvorivých postupov, ktoré možno identifikovať ako magickorealistickej,⁶ a na druhej strane otázka ich potenciálnej autochtónnosti. Východiskovo sa pohybujem v teoretických rámcach geopoetiky, ktorú ako interdisciplinárnu literárnovednú orientáciu charakterizuje Elžbieta Rybicka takto:

Cieľom geopoetiky potom nebude „mapovanie“ literárnych svetov, ale otázka, čo sa deje medzi, v medzipriestore: medzi „geo“ a poetikou, medzi geografickým priestorom a literatúrou. Geopoetika, v súlade s týmto predpokladom, kladie dôraz na obe strany procesu interakcie, teda na jednej strane na skúsenosť miesta (ktorá nevyhnutne zahŕňa subjektívne sprostredkovanie) a jej tvorivého stvárnenia, na druhej zas – opačne vzaté – na aktívnu funkciu miesta v tvarovaní tejto skúsenosti.⁷ (2014, 93; preložil R. P.)

Za jeden z rozhodujúcich momentov, v ktorom do reflexie magického realizmu na Slovensku vstúpil východokarpatský areálový rozmer, a jednotlivé, najmä suje-
tovo-tematické prvky pôvodne spojené s definíciami magického realizmu sa začali
interpretovať čiastočne autochtónne, teda ako nenaviazané len na „pôvodný“ latin-
skoamerický kontext,⁸ možno považovať publikovanie výberu z ukrajinskej povied-
kovej tvorby v časopise *Revue svetovej literatúry* číslo 1/1986. Zostavovateľ čísla,
prekladateľ Juraj Andričík v ňom pripravil rozhovor s ukrajinským spisovateľom
Valerijom Ševčukom, ktorý okrem iného uviedol:

Pokiaľ ide o literárny proces vo svete, väčšina kritikov zastáva názor, že sú isté paralely
medzi ukrajinskou literatúrou a literatúrou Latinskej Ameriky. Na túto tému boli publi-
kované viaceré state, v ktorých si kritici všímajú spoločné znaky, ale aj rozdiely. Ide o to,
že Ukrajina má bohatý, nevyčerpatelný folklór a rovnako bohatý folklór má aj Latinská
Amerika. Fakticky paralelne, nechcem povedať, že pod priamym vplyvom, ale nie bez
uviedenia si tohto javu, začali vznikať umelecké diela späté s folklórom, s poetikou folk-
lóru. (17)

Toto tematické číslo *Revue svetovej literatúry* (obsahujúce napr. texty Jurija
Ščerbaka, Valentyna Tarnavského, Jevhena Hucalu a iných) a ďalšie články predov-
šetkým v časopise *Romboid* vyvolali reakciu konzervatívnych literárnych kruhov,
verbalizovanú v anonymnom *Expertíznom posudku o deštrukcii pojatia socialistic-
kého realizmu v súčasnej slovenskej literárnej kritike* (ďalej len *Expertízny posudok*),
ktorý bol pôvodne adresovaný Ústrednému výboru Komunistickej strany Slovenska
v Bratislave, ten ho 4. januára 1987 so žiadosťou o vypracovanie stanoviska zaslal
redakcii časopisu *Romboid*.⁹ Najväčší priestor v tomto posudku je venovaný prevažne
hrubo ideologickej kritike časti dobových tvorcov a kritikov, najmä kritike „otvárania
priestoru“ magickému realizmu v slovenskej literatúre. Autor posudku tieto tenden-
cie hodnotí jednoznačne (z vecného hľadiska vcelku správne) ako vedomé a subver-
zívne voči oficiálnemu kánonu: „Tento ‚výber‘ ukrajinskej poviedky bol robený pre
,potreby‘ domácich pomerov.“ (*Expertízny posudok* 2015, 77) Pojem magický rea-
lizmus posudzovateľ evidentne považuje za zastrešujúci pre všetky podobné aktivity
rozširujúce realistický typ narácie o prvky imaginatívnosti či fantazijnosti:

Vo vzťahu k domácej a osobitne sovietskej literárnej produkcii sa miesto termínu magic-
ký realizmus používajú pojmy „chimerický realizmus“, „fantastický realizmus“, hoci sú
zároveň uvádzané paralely s latinskoamerickým románom. Opatrnejšie terminologické
formulovanie, aj keď ide o rovnaký obsah s magickým realizmom, prerástlo do stavu, že
jeho oprávnenosť a funkčnosť pre rozvoj socialistickeho realizmu sa odvodzuje nie z ume-
leckej praxe a teoretickej estetiky západoeurópskej či svetovej, ale zo socialistickej, ktorá
vraj jestvuje v starších teóriách socialistickeho realizmu. (75)

Za problematickú sa teda v oblasti teoreticko-kritickej reflexie týchto javov nepo-
važuje sama ich evidencia, písanie o magickom realizme, ale fúzia svetovej a socia-
listickej literatúry, ich vzájomné prerastanie a z toho vyplývajúce ohrozenie čistoty
socialistickej literatúry a zvlášť socialistickeho realizmu ako jedinej oficiálne akcep-
tovanej tvorivej metódy socialistickej literatúry.

Autor posudku ďalej komentuje konkrétne výkony, napríklad jedného z hlav-
ných reprezentantov dobovej literárnej kritiky Ivana Sulíka (v súvislosti s tenden-

ciami využívať charakteristické motívy a výrazové postupy magického realizmu sa zmieňuje napr. o dielach P. Jaroša, A. Ferka, P. Glocka, P. Vilikovského, M. Zelinku, D. Duška, I. Hudeca, D. Mitanu, J. Johanidesa, čiastočne V. Šikulu): „Tendencie paralelné s magickým realizmom sa hľadajú u autorov, ktorí inklinujú k lyrizovanej próze, k filozofickému nadhľadu, k väčšej fantastike, imaginatívnosti a pod. Takéto prístupy sú jednoznačne hodnotené ako pozitívne, oživujúce a prekonávajúce stagnáciu.“ (76) Celkovo možno na základe citovaného *Expertízneho posudku* pomerne dobre rekonštruovať dobové chápanie tých tvorivých postupov a komponentov literárneho diela, ktoré boli považované za „magickorealistické“. Keď však anonymný autor (autori) prejde od opisu k hodnotovej interpretácii literárnych diel, jeho postoj je negatívny a neskrývane ideologický: „ukazuje sa, že u niektorých autorov, tam, kde niet dostatok umeleckého majstrovstva v tradičných prístupoch socialistického realizmu hľadajú cesty prispôsobenia sa kritériám magického, či iného realizmu a získavajú pozitívny ohlas u kritikov“ (77).

Vtedy začínajúci redaktor *Romboidu* Igor Hochel vo svojom spomienkovom texte uvádza, že autorov tohto nevyžiadaného posudku bolo viac a na signovanej verzii dokumentu boli „mená niekoľkých odborníkov na literatúru, pôsobiacich vo vysokoškolskom prostredí na východnom Slovensku“ (2015, 31). Mocenské orgány však napokon nevyhodnotili túto kauzu ako závažnú, nepovažovali za potrebné eliminovať „magický realizmus“ v slovenskej literatúre a pokračovali v „prestavbovom móde“ riadenia socialistickej kultúry.

Podľa svedectva Igora Hochela teda kauzu iniciovali literárni pracovníci z východného Slovenska, čo má vzhľadom na štruktúru východoslovenského literárneho života a literárnych inštitúcií v 80. rokoch svoju logiku: na prešovskej filozofickej fakulte existovala jediná samostatná katedra ukrajistiky na Slovensku, v Prešove sídlili redakcie kultúrno-spoločenských a literárnych časopisov ukrajinskej menšiny. Na východnom Slovensku pôsobili viacerí aktívni prekladatelia z východoslovenských literatúr, v tomto kontexte najmä Juraj Andričík pravidelne spolupracujúci s Východoslovenským vydavateľstvom v Košiciach, kde v edícii Lipa vychádzali nielen jeho preklady z ruskej a ukrajinskej literatúry,¹⁰ takže dobové inovácie sovietskej ukrajinskej literatúry sa v tomto priestore pociťovali výraznejšie a aj citlivejšie.

REGIONÁLNE A AREÁLOVÉ KONTEXTY

Domnievam sa, že práve recepcia časti ukrajinskej klasickej a súdobej prózy, predovšetkým zvýšená reflexia jej baladických a sociálnych rozmerov, ako aj jej príznakovkej tendencie k mytologizácii a k využívaniu a prehodnocovaniu folklórnych postupov, spoluiniciovala „ekvivalentné“ tvorivé pokusy vo východoslovenskom, košicko-prešovskom literárnom okruhu. Ten mal s touto časťou ukrajinskej literatúry podobné socio-kultúrne východiská, dané nielen dobovou politickou realitou (príslušnosť k socialistickému tábore) a folklórno-etnickým zázemím (multikultúrny priestor na hraniciach rozličných jazykov, etník a náboženstiev), ale aj porovnateľnou kultúrno-dejinnou skúsenosťou okrajových území predtým patriacich do habsburskej monarchie (východné Slovensko, Podkarpatská Rus, Halič, Bukovina). Samozrejme, predpoklady na estetickú komunikáciu medzi (východo)slovenskou

a (západo)ukrajinskou literatúrou nevznikli až v druhej polovici 80. rokov 20. storočia. Ak sledujeme dva zdroje „magickorealistickeho myslenia“ vo východoslovenskej próze (domáca tradícia a apropiácia postupov latinskoamerickej magickorealistickej literatúry), dôležitú „protofázu“ tvoria prvé dve knihy Stanislava Rakúsa (nar. 1940). Rakús sa už v predchádzajúcom desaťročí okrem domácich podnetov tvorivo vyrovnával aj s tvorbou západoukrajinského raného modernistu Vasyľa Stefanyka (1876 – 1936), s ktorým ho spája nielen záujem o sociálnu problematiku.¹¹ Albín Bagin v súvislosti s knihou *Pieseň o studničnej vode* konštatuje, že „Rakúsovo rozprávanie je presýtené ľudovými povestami, báchorkami, rozmanitými podaniami ani nie tak v súvislom prúde, ako skôr v jednotlivjej rekvizite, reálii, náznaku a nálade“ (Rakús 2014, 366), Ivan Sulík spomína už v súvislosti s Rakúsovou prvotinou *Žobráci* „živý prameň slovenskej folklórnej epiky, balad[u], rozprávka[u]“ (1981, 205). Tieto dve Rakúsove knihy, látkovo výrazne čerpajúce z „magického“ potenciálu folklórneho baladického rozprávania, predstavujú z poetologického aj tematologického hľadiska východisko východoslovenskej línie magickorealistickej tvorivých postupov v próze, ktorú možno rekonštruovať od 80. rokov 20. storočia.¹²

V. Ševčuk v citovanom rozhovore s J. Andričíkom z roku 1986 pripomenul spoločné podhubie klasických diel magického realizmu a dobovej ukrajinskej poviedky, teda ich fatálnu spätosť „s folklórom, s poetikou folklóru“. Obdobná charakteristika sa prinajmenšom od 80. rokov 20. storočia pravidelne objavuje aj v súvislosti s časťou východoslovenskej tvorby, najmä v prípade dvoch z trojice známych prozaikov tzv. papínskeho okruhu, Milanom Zelinkom (nar. 1942) a Václavom Pankovčínom (1968 – 1999). Tvorba tretieho z nich, Jána Pataráka (nar. 1936), je poetologicky odlišná, hoci aj on, podobne ako M. Zelinka s V. Pankovčínom, opakovane pracuje s autobiografickými motívami, tiež literarizuje priestor hornozemplínskej obce Papín a silne ho ovplyvňujú aj žánre a postupy východoslovenského ľudového rozprávania (napr. žáner hrôzostrašnej jarmočnej historiky, morytátu, ktorú tematicky aktualizuje, napríklad v románe *Prvý rok mieru* z roku 1990 na látke druhej svetovej vojny a následných povojnových udalostí na severovýchodnom Slovensku). Na rozdiel od M. Zelinku a V. Pankovčina, často využívajúcich humoristickú hyperbolu, je však základná modalita Patarákovho rozprávania silne moralistická.

Jedným z príkladov tvorivého spojenia možností tohto kultúrno-historického a geografického priestoru s niektorými emblémovými postupmi a motívami magického realizmu môže byť komponovaná poviedková kniha Milana Zelinku *Povešť o strýkovi Kenderešovi* (1985). Zelinka modeluje relatívne uzavretý „malý svet“ východoslovenskej dediny (v tejto knihe má názov Makov) v údolí riečky Udavy na princípe ekvivalencie voči „veľkému svetu“, a to v rovine synchronnej (Makov a jeho veľmi široko chápané okolie, vlastne celý svet) i diachrónnej (početné motívy sna, snívania, vďaka ktorým sa súčasťou rozprávania írečitého strýka Kendereša organicky stáva grécka mytológia, predovšetkým odkazy na ľúbostné a cestovateľské motívy *Odysey*). Do tohto kultúrno-historicky „poučeného“ zázračného sveta vstupuje prirodzeným rozprávačským spôsobom folklórno-miestopisné „zázračné reálno“ (mátohy, strašidlá, postavy zo zászvetia), ktoré je navyše rozvinuté – a to je špecifikum Zelinkovho autorského idiolektu – o originálnu humornú tematizáciu, ba až karnevalizáciu dobo-

vej socialistickej komunálnej reality. Túto návratnú Zelinkovu tému by sme mohli uchopiť aj všeobecnejšie, ako konflikt tradičného (rurálny Makov) a moderného (budovanie socializmu), pričom prozaik modeluje napätie napospol empaticky voči obyvateľom svojho malého sveta. Efekt „obyčajnej zázračnosti“ uňho často vzniká práve radostným, pozitívne modelovaným a hyperbolizovaným rozprávaním o vzájomných zrážkach týchto dvoch svetov: „V Makove sa každý zastaví, nijaký človek nemôže prejsť cez Makov bez toho, aby sa neobzrel aspoň na kostol alebo krčmu. Kostol a krčma – to sú dve základné veci na dedine, ale u nás v Makove je ešte jedna zvláštnosť, a to je klub dôchodcov.“ (Zelinka 1985, 44)

V súvislosti s prvými dvoma prozaickými knihami Stanislava Rakúsa som konštatoval, že pokiaľ ide o ich tému aj štylisticko-žánrovú povahu (tendencie k baladickosti), dôležitú rolu v nich hrajú folklórne motívy, no celkovo sa autor vydal smerom k univerzálnejšie ladenej próze so sociálnou tematikou. Možno tu však uviesť aj príklady prozaikov, ktorých poetika magické inšpirácie z domáceho folklóru absorbovala hlbšie. Všimnem si výberovo len motív záhrobných, revenantných postáv. Revenantné motívy pomerne často využíva Václav Pankovčín, napríklad v poviedke *Tu odpočívajú v pokoji* (zo zbierky *Bude to pekný pohreb*), v ktorej sa hlavná postava Adam Lejder po návrate do Marakéša stretáva so svojimi dávno mŕtvymi starými rodičmi – ide o stretnutie spočiatku obojstranne prirodzené. Opakovane sa motív posmrtného života objavuje aj v autobiografickom rozprávaní rómskej spisovateľky Eleny Lackovej:

Mŕtvý se totiž může proměnit v kočku, v psa, v ptáka, v noční můru, v cokoli chce. Podle toho za sebou zanechává stopy kočičí, psí, ptačí. Anebo lidské. Může se vracet na zem i ve vlastní podobě, jenom do obličeje mu není vidět. Všichni Romové na tohle věří. No a maminka tvrdila, že ráno našla v popelu dvě stopy. Lidské! Dědeček se na nás přišel podívat ve vlastní podobě. To znamená, že to byl hodný člověk, důstojný, a že se nemusel měnit ve psa. (2002, 29)

V súvislosti s personálnou témou treba spomenúť, že vo východokarpatskej próze sa trvalo objavujú postavy „zvláštne“ na rozličný spôsob. Ich radikálne „magickú“ polohu predstavujú práve záhrobné postavy. Predovšetkým V. Pankovčín rozvíja vo svojich prózach, ktoré na seba fabulačne často nadväzujú, dopĺňajú sa, ba až variujú (napr. obsahovo aj žánrovo rozličné verzie príbehu *Tri ženy pod orechom* – poviedka, novela, rozhlasová hra), celú plejádu fyziognomicky aj psychologicky zvláštnych postáv, ktoré sú však vždy samozrejmom a akceptovanou súčasťou uzavretého dedinského kolektívu. Milan Hamada o Pankovčínovej knihe *Marakéš* konštatoval, že „rozprávková magickosť je trvalým atribútom tohto sveta. Nadprirodzené sily v ňom pôsobia celkom prirodzene, s akousi veselou a smiechovou samozrejmou“ (1995, 37), čo platí aj o ďalších knihách tohto autora, podľa Vladimíra Barboríka dosahuje Pankovčín „niečo z toho pevného ‚totálneho‘ sveta reálneho zázračna“ (1995, 39) najmä využitím vonkajších efektov a „tematických zložiek jazyka“ (tamže). Naproti tomu Maroš Krajňak (nar. 1972) buduje efekt magického tajomstva svojich postáv aj zobrazovaného priestoru implicitnejšími metódami, jeho postavy sa nevyznačujú ani tak fyziognomickými zvláštnosťami, ale špecifické postavenie v rámci východokarpatského priestoru a svojej etnickej komunity (Rusínov) získavajú vďaka vnútorným

vlastnostiam. Až vo vysoko štylizovanej rozprávačskej reflexii týchto postáv vzniká pre Krajňakove prózy charakteristický „magický efekt“. Autor rozvíja poetiku založenú na strihovom prístupe, na prelínaní fikcie a dokumentu a veľmi voľnej organizácii naratívu, teda na skôr mozaikovitom radení epizód, jeho rozprávač „predstiera, vytvárajúc ilúziu nereálnosti, že ušiel pred prírodou a rozpráva príbeh, ktorý, aj keď sa dá vysvetliť, nás zavádza svojou čudnosťou,“ ako magickorealistickeho rozprávača všeobecne charakterizoval Enrique Anderson Imbert (2001, 32).

Ako príklad uvediem postavu regionálne známeho pútnika Andryja Pysanského, ktorý ako literárna postava vystupuje v Krajňakovej debutovej knižnej próze *Carpathia*:

Ale teraz je živý Andrij P. tu. Stojíme oproti sebe a zhovárame sa. (...) Starec ďalej hovorí o svojom zámere. Chce oživiť Zóny. Putuje takto už roky po krajine. Vysielala múdre hlasy, múdre slová a múdru hudbu. Verí v záchranu. Pýtam sa na zdroj. Hovorí o genetickom moste. Vie sa napojiť na človeka, s ktorým mal spoločných predkov. Vie sa vlastne napojiť na kohokolvek. Aj na mŕtvych. (2011, 37)

Charakteristickým spôsobom reflexie zázračných, magických rozmerov reality je v literatúre východokarpatského areálu modelovanie istých uzavretých komunit, dedín, mestečiek, horských údolí, v ktorých fungujú špecifické pravidlá pre prírodné javy, no najmä pre medziludské vzťahy (napr. Pankovčínov Rantaprapán a Marákeš). V tejto oblasti sa dajú identifikovať početné „geopoetické“ paralely medzi spomenutými východoslovenskými prozaikmi a inonárodnými autormi z priestoru východokarpatského hraničného areálu. Spomeniem aspoň maďarského spisovateľa pôvodne zo Sedmohradska Ádáma Bodora a jeho démonickou štátnou mocou ovládanú *Zónu Sinistra*, podobne uzavretý svet karpatského mesta Čertopoľ modeluje vo svojej próze *Rekreácie* ukrajinský spisovateľ Jurij Andruchovyč, špecificky reflektuje izolované vidiecke komunity, najmä rómske osady a getá na východnom Slovensku poľský spisovateľ Andrzej Stasiuk. Aj americký autor rusínskeho pôvodu Andrew Krivak svoj román *The Sojourn* (v češtine *Dlouhý návrat*, 2013) sčasti situoval do uzavretej pastiersko-poľovníckej komunity v období prvej svetovej vojny v dnešnej slovenskej časti východných Karpát. Ak zohľadníme tematologický aspekt, charakteristickým a frekventovaným príznakom východokarpatskej prózy je však paradoxne aj vedomie voľnosti, vágnosti a priechodnosti hraníc: nielen v doslovnom zmysle, ale aj v zmysle kultúrnom a spirituálnom. Príkladom takejto „magickej“ expanzívnosti uzavretého priestoru môže byť Pankovčínova poviedka *Dnes sa ti nesnívam* z knihy *Bude to pekný pohreb*, v ktorej šofér pojazdnej predajne vyráža skoro ráno, aby dorazil do dediny za mestom, pretože cesta trvá, v rozpore s nefiktívnou skutočnosťou, mnoho hodín: „Z Bardejova vyrazil už o tretej nadránom. (...) Trasu poznal veľmi dobre: Papháza, Havaj, Mestisko, Lináres, Vyšný Fakľak, Nižný Fakľak, Marakéš. Každá z týchto dedín je od susednej vzdialená vyše desať kilometrov a tvoria akýsi štát v štáte. Uzavretý svet, čudní ľudia, čudné spôsoby.“ (1997, 57)

Špecifický uzavretý priestor, východoslovenskú rómsku osadu, tematizuje ako východisko svojho životného príbehu aj Elena Lacková (1921 – 2003) v autobiografickej próze *Narodila som sa pod šťastnou hviezdou*. „Orálnosť“ ako charakteristický prvok magickorealistickeho rozprávania vstúpila priamo do tvorivého pro-

cesu vzniku tohto textu, ktorý existoval najprv v podobe zvukového záznamu a až následne ho do písanej podoby spracovala česká romistka Milena Hübschmannová. Lacková vo svojej autobiografii spracúva tradičné rómske témy (rodina, hudba, príroda a pod.). Fokalizuje ich však z pozície rozprávačky poznačenej rómskym holo-kaustom aj povojnovými sociálnymi experimentmi, jej historická skúsenosť je navyše zasadená do legendicko-rozprávkového rámca rómskeho folklóru.

ZHRNUTIE

Umelecká originalita spomenutých autorov z východokarpatského hraničného areálu do značnej miery čerpá zo životno-materiálnej a kultúrno-historickej bázy tohto geografického priestoru. Recepčnú inferenciu, teda uplatňovanie skúsenostných pravidiel životného sveta vo fikčnom svete na princípoch analógie či ekvivalencie, však v týchto prípadoch nemožno dôsledne uplatňovať. Naopak, namiesto nej tu v procese recepcie nastupuje model spolutvorenia „nového sveta“, zvyčajne nasvieteného absurdným či magickým reflektorom. Autori často manipulujú s priestorovými, časovými a kauzálnymi súradnicami príbehu, vytvárajú uzavreté komunity a fiktívne krajiny. Na princípe výpovednej sebestačnosti a plnohodnotnosti uzatvorenej lokality však fungujú aj realistickejšie založené poetiky: Patarákov a Zelinkov svet dedín v údolí riečky Udavy alebo Stasiukove cestopisné prózy.

V literatúre východokarpatského hraničného areálu možno reflexiu otázok mýtu a mágie, prácu s prírodným kruhovým časom a relatívne uzatvorenými, izolovanými priestormi, výraznú inšpiráciu folklórnou orálnou kultúrou a vysokú mieru fantazijnosti považovať za dištinktívne, identifikačné geopoetické fenomény. Všetky spomenuté momenty približujú tento kultúrny priestor k pôvodným tvorivým východiskám latinskoamerického magického realizmu.

POZNÁMKY

- ¹ Vo svojej knihe *Kontúry naturizmu* viackrát píše v súvislosti so slovenskou naturistickou prózou o prvkoch „mágie“ či „magickosti“ aj Oskár Čepan: „Ahistoricko-mýtický človek, človek ‚nahý‘, zaodetý len svojimi elementárnymi inštinktami sa vymanil z nadvlády reálnych súvislostí a uchýlil sa pod záštitu metaforicko-personifikačnej ‚mágie slova‘. Zapadol do prírodného bytia a ako jeho bezmocná súčasť ocitol sa zoči-voči nevyspytateľným kozmickým silám. (...) *Magická mentalita* celkovo navodzovala regres osobnosti, množila črty spoločenskej nezaradenosti, depersonalizácie a vťahovala literárnu postavu do kráčov kolektívnych archetypov.“ (1977, 126; zvýraznil R. P.)
- ² Ako príklad tohto typu „ofenzívne schematickeho“ ideologického myslenia o literatúre v druhej polovici 80. rokov 20. storočia uved’me štúdiu Valéra Peťka *Ofenzívnosť socialistického realizmu* (1989).
- ³ Hoci sa niektoré tvorivé postupy magického realizmu etablovali v širšom kultúrnom povedomí na Slovensku už koncom 70. rokov najmä v súvislosti s románom Petra Jaroša *Tisícročná včela* (1979) a predovšetkým s filmovou adaptáciou tohto diela od režiséra Juraja Jakubiska (1983), výraznejšia kritická reflexia týchto postupov sa už diala v zmenenej spoločensko-politickej situácii, ktorá vplývala aj na hodnotovú rekonfiguráciu literárneho poľa (P. Bourdieu). Myšlienky prestavby (perestrojky) sa od polovice 80. rokov 20. storočia zo Sovietskeho zväzu exportovali do sovietskych satelitov, pričom v Československu sa tento odmäk v spoločenskej a kultúrnej oblasti spočiatku prejavoval oslabene (k česko-slovenskému variantu „perestrojky“ pozri napr. Pullmann 2011).

- ⁴ Poverové rozprávania tvorilo ešte aj v 20. storočí významnú súčasť slovenskej ľudovej tvorby, rozličné typy poverových bytostí (napr. vedomkyne a vedomci, revenanti, teda duše mŕtvych, ktoré sa vrátili medzi živých) a kontakt s nimi sa považovali za reálnu, rozprávaním sprostredkovateľnú skúsenosť (por. Nádaská – Michálek 2015, 9 – 13). K základným textovým prameňom ľudovej prózy z oblasti východného Slovenska patrí napríklad zbierka Samuela Cambela, v ktorej je zachytený aj žáner čarovnej rozprávky. Blížšie pozri novú edíciu tejto zbierky, ktorú pripravila Katarína Žeňuchová (2014).
- ⁵ K pojmu východokarpatský hraničný areál pozri bližšie Passia 2014. Východokarpatský hraničný areál chápem ako širší kultúrno-semiotický celok, ktorého súčasťou je aj región východného Slovenska.
- ⁶ Ich stručný prehľad ponúka napríklad argentínsky spisovateľ a literárny vedec E. Anderson Imbert, ktorý vo svojej eseji venovanej fenoménu magického realizmu v hispanoamerickej próze 20. storočia komentuje počiatky pojmu a diferenciu medzi fantastickým a magickým s odkazom na Franza Roha pomocou heglvskej triády téza – antitéza – syntéza: pravdepodobné (realizmus) – nadprirodzené (fantastická literatúra) – čudesné (magický realizmus) (2001).
- ⁷ „Celem geopoetyki nie będzie zatem ‚mapowanie‘ literackich światów, lecz pytanie o to, co dzieje się pomiędzy, w międzyprzestrzeni: pomiędzy ‚geo‘ a poetyką, pomiędzy przestrzenią geograficzną a literaturą. Geopoetyka, zgodnie z tym założeniem, nacisk kładzie na dwie strony procesu interakcji, a więc, z jednej strony na doświadczenie miejsc (które siłą rzeczy zakłada podmiotowe zapośredniczenie) oraz na ich pojętyczne tworzenie, a z drugiej strony – odwracając kierunek – na aktywną rolę miejsc w owym doświadczeniu.“
- ⁸ Napríklad A. Nünning uvádza, že hoci je magický realizmus spojený predovšetkým s latinskoamerickým prostredím, môžeme ho považovať za medzinárodný štýlový fenomén. Z tematologického hľadiska je predmetom záujmu magického realizmu reflexia skutočnosti, v ktorej zohráva dôležitú úlohu mýtus a mágia, no zároveň sa magický realizmus pokúša o špecifickú syntézu realistického rozprávania s fantastickým a silne groteskným chápaním skutočnosti, výsledkom ktorého je „zázračné reálno“ (A. Carpentier). (2006, 469)
- ⁹ *Expertízny posudok* (...), ako aj redakčné *Výjadrenie k expertíznemu posudku* (...) publikoval časopis *Romboid* v číslach 4 a 5 – 6/2015.
- ¹⁰ Blížšie pozri rozhovor s J. Andričíkom v knihe *Deväť životov* (Andričík – Passia, 2015: najmä strany 235 – 242).
- ¹¹ S. Rakús je autorom doslovu k výberu zo Stefanykovej poviedkovej tvorby *Chýr* (Rakús 1976) a popri tradícii domácej modernej prózy možno v jeho druhej prozaickej knihe *Pieseň o studničnej vode* (1979) identifikovať aj viaceré paralely so Stefanykovou tvorbou.
- ¹² V *Piesni o studničnej vode* ide napríklad o motív bosorky v poviedke *Jasanica* alebo o archetypálny rodinný cyklus dedičnej viny plný predtúch, vidín a prorociev v novele *Gendúrovci*: „Padáte, zmietate sa, na smrť sa poupijate, navzájom sa podobáte, zablávite, vy, Gendúrovci, choré plemeno!“ (Rakús 1981, 198)

PRAMENE

- Bodor, Ádám. 2003. *Zóna Sinistra*. Prel. Mária Fazekašová. Bratislava: Slovart.
- Dni a noci Latinskej Ameriky*. 1969. Výber zostavil Yerko Moretić za spolupráce Vladimíra Olerínyho. Preložil za spolupráce Vladimíra Olerínyho. Doslov napísal Yerko Moretić a poznámky o autoroch Vladimír Oleríny. Zo španielskych originálov preložil Vladimír Oleríny. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Expertízny posudok o deštrukcii pojatia socialistického realizmu v súčasnej slovenskej literárnej kritike, 1987. 2015. *Romboid*, 50, 2015, 4: 74 – 83.
- Hochel, Igor. 2015. Ako som čítal *Romboid*, písal doň i robil ho. *Romboid*, 50, 7 – 8: 31 – 35.
- Lacková, Elena. 2002. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Podle vyprávění autorky zpracovala, do češtiny přeložila a předmluvu napsala Milena Hübschmannová. Vydání druhé. Praha: Triáda.

- Krajňak, Maroš. 2011. *Carpathia*. Bratislava: Trio Publishing.
- Krivak, Andrew. 2013. *Dlouhý návrat*. Přel. Petra Diestlerová. Praha: Odeon.
- Pankovčín, Václav. 1994. *Marakéš*. Bratislava: Sumus.
- Pankovčín, Václav. 1996. *Tri ženy pod orechom*. Levice: Koloman Kertész Bagala – L.C.A.
- Pankovčín, Václav. 1997. *Bude to pekný pohreb*. Levice: Koloman Kertész Bagala – L.C.A.
- Rakús, Stanislav. 1981. *Žobráci / Pieseň o studničnej vode*. Bratislava: Smena.
- Rakús, Stanislav. 2014. *Temporálne poznámky a iné prózy*. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV – Kalligram.
- Stasiuk, Andrzej. 2004. *Dukla*. Prel. Jozef Marušiak. Prešov: Baum.
- Stasiuk, Andrzej. 2004. *Jadąc do Babadag*. Czarne: Wydawnictwo Czarne.
- Vyjadrenie k expertíznemu posudku o deštrukcii pojatia socialistického realizmu v súčasnej slovenskej literárnej kritike. 2015. *Romboid*, 50, 5 – 6: 88 – 104.
- Zelinka, Milan. 1985. *Povešť o strýkovi Kenderešovi*. Bratislava: Smena.

LITERATÚRA

- Anderson Imbert, Enrique. 2001. Magický realizmus v hispanoamerickej fikcii. *Revue svetovej literatúry*, 37, 1: 31 – 37.
- Andričík, Juraj – Passia, Radoslav. 2015. Určujúca je schopnosť porozumieť textu. Rozhovor s prekladateľom Jurajom Andričíkom viedol Radoslav Passia. In *Devät životov: Rozhovory o preklade a literárnom živote*, eds. Radoslav Passia – Gabriela Magová, 223 – 247. Bratislava: Kalligram.
- Andričík, Juraj – Ševčuk, Valerij. 1986. Súčasná ukrajinská poviedka. *Revue svetovej literatúry*, 22, 1: 15 – 17.
- Barborík, Vladimír. 1995. Konfrontácie H/B. Václav Pankovčín: Marakéš. *Romboid*, 30, 5: 37 – 39.
- Bourdieu, Pierre. 2010. *Pravidla umění. Vznik a struktura literárneho pole*. Přel. Petr Kyloušek, Petr Dytrt. Brno: Host.
- Čepan, Oskár. 1977. *Kontúry naturizmu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Felix, Jozef. 1965. O nové cesty prózy alebo problém „anjelských zemi“ v našej literatúre. In *Harlekýn sklonený nad vodou*, Jozef Felix, 174 – 185. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Hamada, Milan. 1995. Konfrontácie H/B. Václav Pankovčín: Marakéš. *Romboid*, 30, 5: 37 – 39.
- Housková, Anna. 1998. *Imaginace Hispánské Ameriky (Hispanoamerická kulturní identita v esejích a v románech)*. Praha: Torst.
- Kučerková, Magda. 2011. *Magický realizmus Isabel Allendeovej*. Bratislava: Veda – Ústav svetovej literatúry SAV.
- Nádaská, Katarína – Ján Michálek. 2015. *Čerti, strašidlá, bosorky iné strašidlá. Slovenské poverové bytosti*. Bratislava: Fortuna Libri.
- Nünning, Ansgar (ed.). 2006. *Lexikon theorie literatury a kultury*. Editóri českého vydání Jiří Trávníček a Jiří Holý. Brno: Host.
- Passia, Radoslav. 2014. *Na hranici. Slovenská literatúra a východokarpatský hraničný areál*. Levoča: Modrý Peter.
- Peško, Valér. 1989. Ofenzívnosť socialistického realizmu. In *Program a tvorba. Štúdie o socialistickom realizme*, ed. Dalimír Hajko, 39 – 47. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Pokrivčáková, Silvia. 2001. Prózy Václava Pankovčína v kontexte poetiky magického realizmu. In *Kontexty tvorby Václava Pankovčína*, eds. Ján Sabol – Marta Součková, 33 – 38. Prešov: Náuka.
- Pullmann, Michal. 2011. *Konec experimentu: Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha: Scriptorium.
- Rakús, Stanislav. 1976. Stefanykov prozaický svet. In Stefanyk Vasyl. *Chýr*. Prel. Juraj Andričík, 141 – 152. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.
- Rybicka, Elżbieta. 2014. *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*. Kraków: Universitas.

- Sulík, Ivan. 1981. Do hlbín ľudskosti. In *Žobráci / Pieseň o studničnej vode*, Stanislav Rakús, 205 – 210. Bratislava: Smena.
- Šišmišová, Paulína. 2001. Hispánske korešpondencie v tvorbe V. Pankovčína. In *Kontexty tvorby Václava Pankovčína*, eds. Ján Sabol – Marta Součková, 24 – 32. Prešov: Náuka.
- Žeňuchová, Katarína (ed.). 2014. *Zbierka ľudovej prózy Samuela Cambela: Prameň k výskumu rozprávačskej tradície na Slovensku*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov.

Carpathian magic realism? Reconstruction of the journey of “magic realism” into Slovak Literature from the East

---

Magic realism. Socialist realism. Geopoetics. Slovak literature. Central European literatures. The Eastern Carpathian border region.

At the beginning, the paper explains the relation between the concepts of socialist realism and magic realism in Slovak literature during the period of Perestroika occurring in the second half of the 1980s. The author claims that the ideologically biased criticism of the period warned of the increasing interest in magic realism among writers, critics and readers because magic realism was regarded as one of the tools of the “destruction” of socialist realism. Many of the new ideas that overcame the conservative thinking of socialist realism in Czechoslovakia then came from the East, i.e., from the Soviet Union. Slovak critics and writers, however, did not just follow theoretical works but also translated works of prose, e.g., those from Ukrainian literature, which had been inspired by reading Latin American prose as well as by the indigenous folk sources and specific cultural situation in the multi-ethnic environment of the Eastern Carpathians. In addition to that, the 1960s saw translations of the “original” magic realism of Latin American provenance penetrating the Slovak cultural space.

The individual national literatures from the territory of the Eastern Carpathians have also kept developing upon the inspirations from magic realism of Latin American literature, from the 1990s until now. Selected works of prose from this particular cultural region clearly reflect the phenomena of myth and magic, operate with natural circular time and relatively closed, isolated spaces, and they are strongly influenced by folk oral culture. All of these elements bring the cultural space in question closer to the premises of Latin American magic realism.

Mgr. Radoslav Passia, Ph.D.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Konventná 13
811 03 Bratislava
Slovenská republika
radoslav.passia@savba.sk